

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У СХІДНІЙ УКРАЇНІ

Титар О.В. (м. Харків)

Анотація

В статті дається аналіз євроінтеграції в контексті східноєвропейського дискурсу; визначення моделі національно-культурних ідентичностей; культурних чинників євроінтеграційної політики; особливості східноєвропейського дискурсу ідентичностей.

Ключові слова

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ, НОВА КОНЦЕПЦІЯ ЄВРОПИ, АВТОСТЕРЕОТИПИ, РАЦІОНАЛІСТИЧНІСТЬ ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУРИ, НАДНАЦІОНАЛЬНЕ УТВОРЕННЯ, УНІФІКОВАНА ЄВРОПА, ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Актуальність

Постмодерна сучасна модель національно-культурних ідентичностей характеризується складністю ідентифікаційних практик, більш посиленою інструменталістською та конструктивістською складовою ідентичності. Культурні чинники євроінтеграційної політики України стають об'єктами прискіпливої уваги фахівців та мас-медіа. Ідентичності у Східній Україні формуються також на основі нового європейського фактора, але регіональна специфіка обумовлена загальними пріоритетами порубіжних українських ідентичностей і мало досліджується в культурологічному сучасному зрізі. Розглянемо це на прикладі формування наднаціональних європейських ідентичностей у жителів Слобожанщини.

Ступінь розробленості. Особливості східноєвропейського дискурсу як цивілізаційного пограниччя розглядали С. Гантнігтон [1], Л. Вулф [2], М. Михальченко [3]. Європейські цінності в контексті проблем сучасних європейських національних та глобалізованих ідентичностей концептуалізуються у роботах К. Хюбнера [4], Ю. Хабермаса [5], У. Альтерматта [6], У. Бімена [7]. Різноманітні українські сучасні ідентичності аналізуються у М. Рябчука [8], В. Яніва [9], хоча вироблення "європейськості" та європейської ідентичності в різних регіонах України залишається не розкритим.

Мета статті – проаналізувати специфіку східноєвропейського дискурсу європейських цінностей та уявлень про Європу на прикладі євроінтеграційних можливостей Сходу України (Слобожанщини).

Обговорення проблеми

Українці мають право у сучасних політично-соціальних розрахунках на ідентичність Східної Європи. Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина і Словенія вже мають закріплений статус Центральної Європи.

Українські ідентичності повинні визначити місце українців у свідомості європейців. Чи можливий новий умовний кордон між Європою та Азією по межі кордону України, як визначити справжній сучасний

статус України – поза Європою, сусіда Європи, на межі Європи та Азії. Кордони у цьому контексті сприймаються як процеси включення та виключення, чи включається Україна у спільний Європейський дім чи, не зважаючи на захоплення подіями помаранчевої революції, залишається малобажаним сусідом? Чи виникне можливо нова концепція Європи, що буде передбачати поняття розмитості кордонів, долання бінарної опозиції між центром та периферією, відновиться поняття універсалістської просвітницької Європи, Європи з багатьма центрами, в тому числі і східними, наприклад, Київ, Львів, Харків, Запоріжжя, Дніпропетровськ як європейські центри, з універсальним підходом до усіх представників усіх країн.

Дискурс Східної Європи зароджується у часи Просвітництва як подвійний дискурс – тієї Європи, що перебуває на межі близькості та чужості, та іншої, відмінної Європи. Східна Європа сама по собі була постійним порубіжжям, пограниччям, місцем біля Європи, ігнорувати її зовсім було не можливо, тому вона стає дослідницьким полем для випробування різноманітних європейських наративів, вона стає спадкоємцем європейських наративів, але залишається постійно частково виключеною з загальноєвропейського процесу, це не відмова в європейськості, а постійне перебування на межі між цілісною Європою та Європою провінційною, непоміченою. Цим колоніальний та постколоніальний східноєвропейський дискурс відрізняється від дискурсу орієнталізму Едварда Саїда [10].

Європа завжди розуміла, що для свого ствердження їй необхідна Східна Європа і Україна, але де проходить кордон необхідності та зайвості, кордон Європи та не-Європи вирішувалось в залежності від нагальних політичних потреб. Національна ідентичність є певною інтелектуальною конструкцією і спільноєвропейську ідентичність можна назвати одним з проектів Просвітництва, модерн завершив та випробував всі ці ідеї – ідеї розвитку і випереджуючого розвитку, цивілізованості та варварства, монокультурності та полікультурності, гомогенності та гетерогенності, демократичності та тоталітарності, відкритого та закритого суспільства, ідентичності примордіальної та конструктивістської.

Просвітництво точно не визначає часові та просторові кордони Східної Європи, а модерн свідомо їх змінює в бік зменшення європейськості та її захисту, як було у часи “холодної війни”. Україна виступає “Сходом” Східної Європи, а надто ж Східна Україна (своєрідний максимум європейської східності, що не є ще власне Сходом, тобто Азією). Просвітництво висуває два основні “географічні” дискурси – орієнталістський, що має обґрунтувати напівзалежний, колоніальний статус Азії, та східноєвропейський, що має обґрунтувати віддаленість та напівзалежність Східної Європи, яка одночасно протиставлюється двом домінантам – європейській та азійській.

Наприклад, Ларі Вулф [2] постійно підкреслює, що характерною рисою іміджу Східної Європи була її невизначеність (ambiguity), нестабільність. Як і Азія, Східна Європа була не „результатом проекту Європи доби Просвітництва та Романтизму”, а його частиною. Західна Європа теж творила себе у той самий час, коли вона творила Східну Європу. Подорож до Східної Європи була методом осмислення важливості владних повноважень самої Європи, тому ці описи Східної Європи мають критичний характер, часто використовують метафоричний словник захоплення, просування, сексуального володіння чи насолоди, об’єктивного спостереження відстороненого фахівця. Фукольдіанське знання-влада (знати означає володіти: “Не існує знання на одному боці і суспільства на іншому, або науки і держави, але тільки фундаментальні форми знання/влада” [11, 131]) стали передумовою формування західного образу Східної Європи та власних автостереотипів, в тому числі й українських, бачення. Те, що цей фукольдіанський аналіз рівною мірою творив стереотипи і ставив Східну Європу в підлеглу позицію, було не чимось випадковим, а передумовою її наступного об’єктивного бачення.

Юрген Хабермас пише: “Проект модерна, сформульований у XVIII ст. філософами Просвітництва полягає у тому, щоб неухильно розвивати об’єктивуючі науки, універсалістські основи моралі та права й автономне мистецтво зі збереженням їх свавільної природи, але одночасно і в тому, щоб звільнювати накопичені, таким чином, когнітивні потенціали із їх вищих езотеричних форм та використовувати їх для практики, тобто для розумної організації життєвих умов... Розходження науки і моралі, мистецтва - ознака раціоналістичності західної культури, по Макс Веберу, - означає одночасно автономізацію секторів, що обробляються спеціалістами, та їх випадіння з потоку традиції, яка природно продовжується у герменевтиці повсякденної практики” [12]. Тож можна говорити про те, що в Україні довгий час, ніж у Західній Європі, відбувалось співіснування раціоналістичності західної культури та герменевтики повсякденних практик. Але при цьому не вистачало практичності в розумінні Ю. Хабермаса як розумної організації життєвих умов, політичного (демократичності) та соціального комфорту.

Ю. Хабермас також розвиває думку про постнаціональне суспільство, яке буде логічним продовженням національних держав. Таким наднаціональним утворенням, на його думку, є Європейський Союз. Виникають нові глобальні проблеми, які вирішити може лише наднаціональне утворення – тобто, говорячи про європейську ідентичність, Ю.Хабермас хоче позбавити її національної складової. Це створює модель ідеальної уніфікованої Європи, де право кожного визнається та підтримується у спільноєвропейському комунікативному зв’язку [5, 197-274], в якому колись знайде своє місце й Україна. Хоча ця

ідеалізована модель має багато протиріч і залишається далекодосяжною.

Просвітництво та модерн намагаються включити Східну Європу в сферу свого впливу, накладаючи на неї стереотипи свого цивілізаційного бачення. Наскільки східноєвропейські цивілізації, українська цивілізація схильні до входження в європейський цивілізаційний процес, постає як актуальне сьогочасне питання. Відомий американський соціолог С. Гантінгтон, частково спираючись на цивілізаційну методологію А. Тойнбі, обґрунтовував геополітичну гіпотезу про зіткнення цивілізацій як один з головних чинників можливого майбутнього. Цивілізація, як наприклад і у П. Сорокіна, у С. Гантінгтона є найвищим культурним утворенням, яке об'єднує людей та визначається як загальними об'єктивними елементами, такими як мова, релігія, історія, звичаї, соціальні інститути, так і об'єктивною самоідентифікацією людей. С. Гантінгтон наводить результати 100 порівняльних досліджень про цінності, прийняті у різних суспільствах. Ці дослідження показують, що цінності, найбільш важливі на Заході, в Західній Європі та Америці, є мало важливими у світовому масштабі. Це ідеї індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, прав людини, рівності, свободи, влади закону, демократії, вільного ринку, відокремлення церкви від держави мають слабкий резонанс в ісламській, китайській, японській, індійській, буддійській чи православної культурі [1, 23-24]. С. Гантінгтон, зокрема, зауважує, що східна межа західного християнства 1500 року перетинає територію України і відокремлює її більш католицький Захід від православного Сходу [1, 11], тобто тут теж традиційно Україна розглядається як межова територія – порубіжжя європейської та православної російської цивілізації. Ще одне визначення пропонується для цивілізаційної межовості України М. Михальченком – лімітроф для Росії та для Європи, проміжний простір між західною і російсько-євразійською цивілізацією [3, 341]

Слід відмітити, що цінності України та українців мають багато спільного з загальноєвропейськими цінностями, але довгий час формувались негативні автостереотипи свого бачення під впливом критичного бачення та стереотипи Європи. Розглянемо результати опитування студентів-першокурсників, що проводилось у межах наукової теми філософського факультету ХНУ ім. В. Каразіна "Національно-культурна ідентичність населення Слобідської України XVIII – XXI ст." у 2004 - 2005 рр. Було проведено анкетування студентів харківських вузів, які закінчували перший курс навчання, у кількості 752 осіб. Опитування проходило в Харківському національному університеті (205 ст.), Харківському університеті радіоелектроніки (268 ст.), Харківському національному педагогічному університеті (117 ст.), Харківському університеті економіки й механізації сільського господарства (102 ст.), й Харківському інженерно-економічному університеті (60 ст.). У виборчій сукупності, таким чином, достатньою мірою представлені студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей, об'єм вибірки є достатнім у

відношенні до цілей дослідження, враховуючи той факт, що кількість студентів-першокурсників харківських вузів нараховує біля 14.000 осіб. Проаналізуємо ті результати студентського опитування, які мали показати співіснування європейських, радянських та українських ідентичностей у свідомості сучасної молоді. На питання анкети **“Що для Вас означає Росія”** були такі варіанти відповіді: 1. рідну країну, батьківщину – 71 відповідь, 9.44% до всіх, 9.96% до відп.; 2. частину Європи – 118 відповідей, 15.69% до всіх, 16.55% до відп.; 3. Євразію – 33, 4.39% до всіх, 4.63% до відп.; 4. окрему, самодостатню цивілізацію – 92 - 12.23% до всіх, 12.90% до відп.; 5. спільну батьківщину всіх слов'янських і православних народів – 143, 19.02% до всіх, 20.06% до відп.; 6. спільну країну для всіх східних слов'ян – 55 - 7.31% до всіх, 7.71% до відп.; 7. країну, в якій хотілося б жити – 62 - 8.24% до всіх, 8.70% до відп.; 8. осередок справжньої духовності та вищої в порівнянні з Заходом культури – 20 - 2.66% до всіх, 2.81% до відп.; 9. авторитарну та агресивну державу, що становить загрозу для демократії – 21 - 2.79%, 2.95%; 10. чужу для України державу, яка постійно загрожувала її існуванню – 56 - 7.45% до всіх, 7.85% до відп.; 11. найближчого сусіди та споконвічного друга України – 204 - 27.13% до всіх, 28.61% до відп.; 12. стратегічного партнера в протистоянні Заходу – 64 - 8.51% до всіх, 8.98% до відп.; 13. стратегічного партнера, що має власні, окремі від українських, інтереси та потреби – 141 - 18.75% ,19.78%; 14. важко відповісти – 51 - 6.78% до всіх, 7.15% до відп.

Тобто, лідирують чотири відповіді: образ Росії як найближчого сусіди та споконвічного друга України; спільної батьківщини всіх слов'янських і православних народів; стратегічного партнера, що має власні, окремі від українських, інтереси та потреби; як частини Європи.

Як же виявляється географічний та геополітичний вигляд Європи студентами. На питання **“Як Ви для себе окреслюєте Європу”** були такі співвідношення відповідей: 1. Європа – це всі країни та народи, що проживають на її території - 548 відповідей - 72.87% до всіх, 78.74% до відп. 2. Європа - це Німеччина, Франція, Велика Британія – 76 відповідей - 10.11% до всіх, 10.92% до відп.; 3. Європа – це Італія, Іспанія, Португалія 33 4.39% до всіх 4.74% до відп.; 4. Європа – це Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина – 20 - 2.66% до всіх, .87% до відп.; 5. Європа – це Румунія, Болгарія, Албанія, Сербія, Хорватія - 9 - 1.20% до всіх, 1.29% до відп.; 6. Європа – це країни Балтії 11 1.46% до всіх 1.58% до відп.; 7. Європа – це Росія (без азіатської частини), Білорусія, Молдова – 49 - 6.52% до всіх, 07.04% до відп.; 8. Важко відповісти – 29 - 3.86% до всіх, 4.17% до відп.

На питання **“Що для Вас означає Європа”** розподіл оцінок був такий: 1. спільний дім для всіх народів – 150 відповідей - 19.95% до всіх, 21.68% до відп.; 2. окрему супердержаву – 67 - 8.91% до всіх, 9.68 до відп.; 3. рівноправний союз країн і народів – 169 - 22.47% до всіх, 24.42

до відп.; 4. конгломерат країн і народів, де сильні домінують над слабшими – 73 - 9.71% до всіх, 10.55 до відп.; 5. імперію, створену для експлуатації інших країн – 26 - 3.46% до всіх, 3.76 до відп.; 6. споконвічно ворожий для слов'янських народів Захід – 22 - 2.93% до всіх, 3.18 до відп.; 7. вищий рівень життя та побуту – 214 - 28.46% до всіх, 30.92 до відп.; 8. якісні товари – 83 - 11.04% до всіх, 11.99 до відп.; 9. осередок високої духовності та культури – 85 - 11.30% до всіх, 12.28 до відп.; 10. місце, де хотілося б жити – 109 - 14.49% до всіх, 15.75 до відп.; 11. важко відповісти – 40 - 5.32% до всіх, 5.78 до відп. Тож Європа насамперед - вищий рівень життя та побуту та рівноправний союз країн і народів. Залишки радянських ідентичностей показані у відповідях на питання **“Що для Вас означає Радянський Союз”**: 1. Рівноправний союз вільних народів – 93 відповіді - 12.37% до всіх, 13.44% до відп.; 2. Росію – 69 - 9.18% до всіх, 9.97% до відп.; 3. Супердержаву, яку всі боялися та поважали - 279 - 37.10% до всіх, 40.32% до відп.; 4. Державу, в якій реалізовані кращі ідеали всього людства - 26 - 3.46% до всіх, 3.76 % до відп.; 5. Лідера всіх пригноблених і принижених народів – 59 - 7.85% - до всіх, 8.53% до відп.; 6. Країну, в якій було досягнуто високий рівень життя та духовної культури - 53 - 7.5% до всіх, 7.66 % до відп.; 7. Країну, в якій хотілося б жити – 26 - 3.46% до всіх, 3.76 % до відп.; 8. Державу, яку треба відновити – 37 - 4.92% до всіх, 5.35 % до відп.; 9. Країну, створену штучно, яка розпалася сама по собі - 168 - 22.34% до всіх, 24.28 % до відп.; 10. Країну, яку розвалили ворожі сили - 47 - 6.25% до всіх, 6.79 % до відп.; 11. Важко відповісти – 87 - 11.57% до всіх, 12.57 % до відп. Тобто у образі Радянського Союзу відчувається лише ностальгія за супердержавою, якої всі боялися та яку всі поважали, при цьому вона штучно створена і не могла проіснувати довго.

Як **результат** нашого дослідження, можна говорити про те, що загалом інтерес до Європи на Слобожанщині посилюється, вся Україна починає поступово жити європейськими цінностями конституціоналізму, прав людини, рівності, свободи та влади закону, демократії, цінності індивідуалізму та лібералізму також поступово відновлюються у нашому суспільстві, поступово формується новий образ європейського дому як рівноправного союзу партнерів з новими стандартами життя.

Висновки.

1. Україна висловлює бажання бути частиною Євросоюзу і це бажання відображається на світовому іміджі України і на сприйнятті європейських цінностей українцями, поки що Україна залишається поза межами “європейського проекту”, але Україна загалом докладає багато зусиль, щоб посилити європейськість культурних ідентичностей, тому зараз поряд з українською національною ідентичністю конструюється наднаціональна європейська ідентичність.

2. Європейський Союз розглядає європейську ідентичність як вирішальний та вагомий крок у легітимації цього наднаціонального утворення, спільна політико-правова та культурно-історична ідентичність

її частин повинна ствердити єдність Євросоюзу. Належність до “європейства”, “європейськість” розглядається як необхідна умова успіху Європейського проекту, започаткування якого пов’язано з модерном, а ідея появи з Просвітництвом.

3. Нова спільна європейська ідентичність може існувати лише як плюралістична, мультикультурна ідентичність, ця “множинна”, “комплексна”, за словами К. Хюбнера [4, 293-294], ідентичність більш складна, включає локальні, регіональні, національні та наднаціональні елементи і цементується лише спільними демократичними цінностями.

4. Специфіка східноєвропейського дискурсу європейських цінностей на Слобожанщині як Сході України виявляється у тому, що Слобожанщина залишається межовою, порубіжною територією в українських та російсько-“радянських” (Росія як заступник СРСР) ідентичностях, національних та проєвропейських моделях ідентифікації.

5. Останнім часом, особливо після подій 2004 р., посилює свої позиції національна модель як плюралістична модель ідентифікації (українці Слобожанщини як частина української політичної нації, що мають різні культурні форми та способи бути саме українцем, а не пострадянською людиною). Викликає увагу те, що ця національна модель як необхідний компонент включає компонент наступної євроінтеграції, тобто елементи нового наднаціонального європейського утворення. Євроінтеграційні можливості Сходу України (Слобожанщини) загалом відповідають новосформованій культурній та геополітичній ситуації у Східній Європі, але моніторинг світоглядної слобожанської ситуації, особливо це стосується молодшого покоління, потребує наступних міждисциплінарних досліджень.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ аналіз проблем євроінтеграційної політики;
- ✓ формування концептуальної парадигми євроінтеграційної політики України.

Джерела

1. Гантігтон С. Зіткнення цивілізації? // Філософ. і соціолог. думка. – 1996. - №1-2. – С. 11-24.
2. Wolff L. Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. Stanford: Stanford University Press, 1994.
3. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001.
4. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению. – М.: Канон, 2001.
5. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб.: Наука, 2001.
6. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе. – М.: РГГУ, 2000.

7. Бімен У. О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма // Политические исследования. – 2000. – №2. – С.111-132.

8. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – К.: Критика, 2000.

9. Янів В. Проблема психологічного оксиденталізму // Мандрівець. – 1994. - №1

10. Said E.W. Orientalism: Western concepts of the Orient. Harmondsworth, 1978.

11. Foucault M. The Will to Truth. - London and New York.: Tavistock, 1980. - P. 125-131.

12. Ю.Хабермас Промова з приводу вручення премії імені Адорно, заснованої містом Франкфурт - на - Майні за 1980 р. Переклад здійснено за текстом, опублікованим у: Wege aus der Moderne: SCHLUSSELTEXTE der Postmoderne - discussion/ HRSG/ von/ WELSCH/ Weinheim, 1988. - S. 177-192.

Стаття надійшла 20.03.2006 р.